TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI: ATATÜRK DÖNEMİ

10 Mayıs 2023, Budapeşte - MACARİSTAN

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

Eötvös Loránd Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi

Türk - Macar Dostluk Derneği

T.C. Budapeşte Büyükelçiliğinin himayelerinde;
Eötvös Loránd Üniversitesinin ev sahipliğinde

Sempozyum Bildiri Kitabı

ANKARA - 2023

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Elif TÜRKİSLAMOĞLU
Dr. Lemi ATALAY
Doç. Dr. Emre SARAL

KAPAK TASARIMI
Yasemin YESİRGİL

ISBN
978-625-8162-86-8

HECE YAYIN NUMARASI
711

BASKI
Kuban Matbaacılık Yayıncılık
İvedik Osb. Matbaacılar Sit. 1514. Sk. No: 20
Yenimahalle /Ankara • www.kubanmatbaa.com
Sertifika No: 47331

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)
GMK Bulvarı No. 140 – 06570 Anadolu Meydanı Çankaya/Ankara
Tel: +90 312 939 70 00

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ---------- 1
SEMPOZYUM PROGRAMI ---------- 3

AÇIŞ KONUŞMASI
C. Gülşen KARANİS EKŞİOĞLU (T.C. Budapeşte Büyükelçisi)----------5

I. OTURUM

János HÓVÁRI ---------- 9
Bir Macar Türkolog ve Diplomatın Gözlerinden Türk Tarihinde 100 Yıl
Nevin GÜNGÖR ERGAN ----------17
Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türk Toplum Yapısına İlişkin Sosyolojik Değerlendirmeler
Kurtuluş KAYALI ---------- 35
Cumhuriyet Dönemi Türk Düşünsel Hayatından Kesitler

II. OTURUM

Neşe ÖZDEN ---------- 45
Atatürk Dönemi'nde Türkiye, Orta Avrupa ve Balkanlar: Devletler Tarihi ve Dış Politika (1923-1938)
Lemi ATALAY ---------- 75
Millî İktisat Anlayışından Devletçiliğe
Atatürk Dönemi Türk Ekonomisi
İsmail Tosun SARAL ---------- 97
Türk-Macar Dostluk Derneğinin 30 Yılı: Hatıralar

III. OTURUM

Pál FODOR ----------101
Türkiye'de ve Macaristan'da Cumhuriyet İdeali: Bir Karşılaştırma
Ayten SEZER ARIĞ ----------107
Mustafa Kemal Atatürk ve Ulusal Egemenlik Anlayışı
Yasemin DOĞANER ----------113
Yabancı Yazarların Kaleminden Atatürk İmgesi

IV. OTURUM

Emre SARAL ----------147
Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk-Macar Ekonomik İlişkileri
Türkiye'de Çalışan Macar İşçiler ve Uzmanlar
Zoltán EGERESI ----------159
Çağdaş Dünyada Türkiye'nin Macaristan İçin Önemi
Gergő Máté KOVÁCS ----------169
Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir'de Macar Mimarların Projeleri

SEMPOZYUM KATILIMCILARI / KATKIDA BULUNANLAR----------191

SEMPOZYUMDAN KARELER ----------192

Millî İktisat Anlayışından Devletçiliğe Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi

Lemi ATALAY*

Giriş

Kurtuluş Savaşı sonucu askeri alanda kazanılan başarılar Atatürk Dönemi'nde ekonomik alana da taşınarak, ülkenin bağımsızlığı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda iki farklı dönemde iki farklı yöntem izlenmiştir. İlk olarak 1923-1929 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki İttihat ve Terakki yönetiminden miras alınan millî iktisat anlayışı sürdürülmüştür. Bu anlayış esas olarak devletin destek ve teşvikiyle, sanayi alanı öncelikli olmak üzere ülkede millî bir burjuvazi yetiştirerek özel sektör ağırlıklı bir ekonomik kalkınmanın sağlanmasını amaçlamıştır. İkinci olarak 1930'dan sonra ise devletçilik anlayışına geçiş yapılmıştır. Hem dünyada yaşanan Büyük Buhranın olumsuz etkileri, hem de millî burjuvaziden sanayi alanında beklenen katkı alınamaması, devletin ekonomide bizzat sorumluluğu üstlenmesi politikasının gerekliliğini doğurmuştur.

I. Millî İktisat Dönemi

1923-1929 döneminin ekonomik anlayışı, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden, Lozan müzakerelerine ara verilen bir dönemde, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi'nde şekillenmiştir. Düzenlenen bu kongre ile yeni dönemde izlenecek iktisat politikalarını toplumun çeşitli meslek kesimlerinden temsilcilerin katılacağı bir ortamda ele alınması amaçlanmıştır. Kongre, Ankara Hükümeti İktisat Vekâleti tarafından düzenlense de, kongre düzenleme fikri esasen, İstanbul ticaret kesiminin etkisiyle oluşmuştur. 1922 yılının son günlerinde kurulan Millî Türk Ticaret Birliği'nin çatısı altında bir araya gelmiş olan İstanbul'un Müslüman-Türk ticaret kesimi, kısa bir süre sonra Türk tüccarının Avrupa ve Amerikan ticaret çevreleri ile ilişki kurması yollarının araştırılması amacıyla

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, latalay@ankara.edu.tr.

İstanbul'da bir dış ticaret kongresi toplamak üzere harekete geçmiştir. Bu toplantının, hazırlıkların tamamlanamaması nedeniyle ertelenmesini fırsat bilen Ankara Hükümeti, İstanbul ticaret kesimini İzmir'deki kongreye yönlendirmiştir.[1] Böyle bir davranıştaki esas amaç Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara ile sağlıklı ve yararlı ilişkiler kuramayan İstanbul'daki sermaye çevresi ile yakınlaşmayı ve kaynaşmayı sağlamak olmuştur. Kongrenin düzenlenmesini etkileyen diğer sebepler ise, Lozan'da ekonomik bağımsızlığından taviz vermeyen duruşun arkasında toplumun tüm kesimlerinin güçlü iradesinin olduğunu göstermek ve Batılı ülkelere komünist düzene geçilmeyeceğinin güvencesini vermek olmuştur.[2]

Toplam 1135 kişinin katıldığı kongrede her ilçeyi, mesleki temsil anlayışına göre bir tüccar, sanayici, zanaatkâr, amele, şirket, banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere toplam sekiz kişiden oluşan heyetler temsil etmiştir. Kongreye Millî Türk Ticaret Birliği'nin yanı sıra İstanbul Esnaf Cemiyetleri, İstanbul Hamallar Cemiyeti, Umum Terziler Cemiyeti, Amele Birliği gibi meslek örgütleri de temsilci göndermiştir.[3] Kongrenin meslek esasına göre toplanmasında korporatist düşünceleri ile bilinen dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in rolü büyük olmuştur.

Kongre Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşması ile başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, zamanın bir iktisat devri olduğunu, Osmanlı padişahlarının yüzyıllardır fetih peşinde koşarak ekonomik anlamda üretime önem vermediklerini, ekonomik alandaki geri kalma yüzünden bağımsızlığını kaybederek sömürge haline geldiğini, bunun üstesinden gelebilmek için siyasi ve askeri zaferleri ekonomik zaferlerle taçlandırmak gerektiğini, çok çalışarak zenginleşmeyi hedeflediklerini belirtmiştir. Lozan'daki görüşmelere de değinen Mustafa Kemal, konferansın kesintiye uğramasının sebebinin de ekonomik olduğunu, Türkiye'nin artık esir bir ülke olmayı kabul edemeyeceğini, tam bağımsızlığından ve millî hâkimiyetinden

---

[1] Arzu Varlı, Murat Kocatürk, *"II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt IX, Sayı 20-21, 2010 Bahar-Güz, s. 132.
[2] Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, s. 44.
[3] Varlı, Kocatürk, **a.g.e.** , s. 132-133.

taviz vermeyeceğini vurgulamış, ancak bütün bunların yabancı sermayeye karşı olunmasını gerektirmediğini, kanunlara uymak şartı ile yabancı sermayenin ülkeye yatırıma gelmesini istediklerini, buna da ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan meslek gruplarına da seslenen Mustafa Kemal, ekonomik kalkınma için birlik içerisinde çalışmak gerektiğini, çiftçilerin, sanayicilerin, tüccarların, işçilerin birbirine zıt sınıflar değil, birbirine muhtaç olan bir yapıda olduklarını belirterek, sınıflar arası bir uyumu amaçladıklarını dile getirmiştir.[4]

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ardından konuşan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de yeni Türkiye'nin yeni bir iktisat okuluna sahip olduğunu vurgulamış, Türkiye'nin ne bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar okulunu, ne de sosyalist, komünist, etaist ya da himayeci okulunu benimsediğini, Türkiye'nin karma bir iktisat sistemini benimsemesi gerektiğini, kısmen devlet, kısmen özel sektörün girişimci rolünü üstleneceği bir yapıyı arzuladıklarını belirterek, yeni dönemin ekonomik anlayışını çok açık bir şekilde ifade etmiştir.[5]

Yaklaşık iki hafta süren kongre çalışmaları sonucunda öncelikle 12 maddeden oluşan Misak-ı İktisadi kabul edilmiştir. Daha çok iş ahlakı kurallarından oluşan bu misakta ekonomik anlayışı belirten esaslar azınlıkta kalmıştır. Bu kurallarda Türk halkının çok çalıştığı, israftan kaçtığı, ormanlarını sevdiği, hırsızlık, yalancılık, tembellik yapmadığı, eğitime ve sağlığa önem verdiği belirtilmiştir. Ekonomik anlayışı temsilen ise, özel girişimin esas olduğu, tekelleşmenin kabul görmediği, yerli üretim ve tüketimin teşvik edileceği, yabancı sermayeye kanunlara uymak şartıyla karşı olunmadığı, meslek gruplarının birbirleriyle uyum içerisinde çalıştığı şeklinde kararlar yer almıştır. Misak-ı İktisadi'nin yanı sıra, her meslek grubunun dileklerini içeren ayrı ayrı kararlar da belirlenmiştir. Belirlenen meslek grubu esasları genellikle oy birliğiyle alınsa da bazı kararlara, bazı gruplar muhalif kalmıştırlar.[6] Alınan tüm bu kararlar, tavsiye niteliğinde olup, kararların bir

---

[4] Konuşma metninin tamamı için bk. Kazım Karabekir, **İktisat Esaslarımız-Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi** (Yayına Hazırlayanlar Orhan Hülagü ve Ömer Hakan Özalp), Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 103-124.
[5] Konuşma metninin tamamı için bk. **a.g.e.** , s. 125-140.
[6] Kongre kararlarının tamamı için bk. **a.g.e.** , s. 35-99.

bağlayıcılığı bulunmamıştır. Ancak Ankara Hükümeti, cumhuriyetin ilk yıllarında bu kararların birçoğunu uygulamaya geçirmiştir.

Kongrede alınan tüm bu kararlarla birlikte, daha önceden İttihat ve Terakki yönetiminin benimsemiş olduğu ekonomik ilke olan millî iktisadın izlerinin halen devam ettiği görülmüştür. Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin millî unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler kongrede ön plana çıkmıştır.[7] Kongreye katılan gruplar, devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı bulunmadığından dolayı tam bir liberal durum söz konusu olmamıştır. Ancak bu müdahale sadece teşvik, millî unsurlara imtiyaz ve düzenleme boyutlarıyla sınırlandırılmıştır. Devletin tekelleşmeci bir pozisyona bürünmesi reddedilmiştir. Çünkü kongreye katılan özel girişimci gruplar için, millî iktisat, her şey önce sermayeden daha büyük pay almak anlamına gelmekte olup, sermaye kazançlarının millî olmayan unsurlardan millî unsurlara aktarılması amaçlanmıştır.[8] Bu grupların yabancı sermayeye de çok karşı olmadıkları düşünülürse, bir nevi daha önce gayri Müslimlerin üstlendiği aracılık rolünü doğrudan kendilerinin üstlenmesi de aynı zamanda hedeflenmiştir.[9] Dolayısıyla sermayenin millî olması onun doğal olarak ulusal bir bilinçle hareket etmesi anlamına gelmemiştir. Hükümetin ve sermayenin millî iktisat anlayışından beklentilerinin farklı olduğu uygulamada daha net ortaya çıkınca, 1930'lu yıllarda millî iktisat anlayışı yeniden tanımlanmış ve ulusal çıkarları düşünen bir içeriğe bürünmüştür.

Türkiye İktisat Kongresi'nde toplumun çeşitli kesimlerince alınan tavsiye niteliğindeki kararların cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetçe belli bir oranda uygulanmaya çalışıldı. Kongredeki kararların önemli bir çoğunluğu tarımla ilgiliydi. İttihat ve Terakki döneminden beri sanayi öncelikli bir kalkınma hedefi olsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında da halen ekonomi tarıma dayanmaktaydı. Zaten sanayinin gelişmesi ile tarımı ayrı tutmak imkansızdı. Sanayinin gelişmesi için gerekli sermaye, döviz ve işgücünü sağlayabilecek tek

---

[7] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 46.
[8] Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 46.
[9] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 156.

sektör o dönem için tarımdı. Sanayi ancak tarımda yaşayanların satın alma güçlerinin yükseltilmesi ve iç piyasanın genişlemesi ile gelişebilirdi.[10]

Tarım alanında 1920'li yıllarda yapılan en önemli uygulama Türkiye İktisat Kongresi'nde çiftçi grubunun istekleri arasında yer alan aşarın kaldırılmasıydı. Çiftçi ve köylülerin ürettikleri ürün üzerinden alınan aşar vergisinin, bütçe gelirlerinin %22'sini oluşturduğu düşünülürse,[11] alınan bu kararın oldukça radikal bir uygulama olduğu ortadaydı. Aşarın kaldırılması özellikle büyük arazi sahibi çiftçilerin lehine bir karar olsa da, aynı zamanda küçük çiftçilerin de yararına bir adımdı. Küçük çiftçiler hem aşarı toplayan mültezimlerin baskısından kurtulmuş olmakta, hem de aşar vergisi yerine getirilen toprak mahsulleri vergisinin tüketim için kullanılan ürünlerden değil de sadece pazarlanan ürünlerden alınması nedeniyle, kendi geçimlerini daha rahat sağlayabilecek bir yapıya kavuşmaktaydılar.[12]

O dönemlerde büyük çiftçiyi rahatlatan bir başka uygulama ise 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanunla özel mülkiyetin tescil edilmesi olmuştur. Geniş tarım alanları üzerinde fiili denetim kurmuş olan güçlü aileler, tam malik sıfatıyla bu toprakları kolay bir şekilde tapuya kaydettirebilir hale gelmiştir.[13] Bütün bu gelişmeler büyük toprak sahiplerinin cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik açıdan kuvvetlenmesine katkı sağlamıştır. Ekonomik açıdan kuvvetlenen bu kesim aynı zamanda politik anlamda da söz sahibi olmuştur. Birçok büyük çiftçi o dönemlerde milletvekili seçilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin yapılan devrimleri destekleme konusunda toplumun bu önemli kesiminden gelecek siyasal desteğe duyduğu ihtiyaç, büyük toprak sahiplerine yönelik alınan bu güçlendirici politikaların en büyük etkenini oluşturmuştur. Cumhuriyet yönetimi küçük üretici konumundaki köylüleri de topraklandırmak için çeşitli çalışmalarda bulunsa da, bunlar somut sonuçlara dönüştürülememiştir. 1920'li yıllarda sadece göçmen ailelere toprak verilmesiyle yetinilmiştir.

---

[10] Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu)**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012, s. 31.
[11] Boratav, **a.g.e.** , s. 53.
[12] Tezel, **a.g.e.** , s. 373.
[13] **A.g.e.** , s. 371.

1920'li yılların tarım alanındaki bir diğer önemli uygulaması tütün rejisinin millîleştirilmesi olmuştur. Türkiye İktisat Kongresi'nde her ne kadar tütün rejisinin kaldırılması ve serbest ticarete açılması talep edilmişse de, hükümet bu yönde bir adım atmamıştır. Fransız şirketlerin elinde olan tütün rejisi satın alınarak devlet tekeline geçirilmiştir. Böylece devlet bütçesi için de önemli bir gelir kaynağı sağlanmış olup,[14] aşarın kaldırılmasından kaynaklanan gelir boşluğu da bir ölçüde kapatılmıştır. Bu uygulama böylece o dönemde devletin tamamen liberal bir anlayışa sahip olmadığını da göstermiştir.

Tarımda gelişmeyi sağlamak için bu dönemde ayrıca makineleşmeye önem verilmiş ve yurtdışından çok sayıda traktör ve diğer tarımsal makineler getirtilmiştir.[15] Tarımda makine kullanımını teşvik etmek için 1923 yılında çıkartılan bir kanunla, makine kullanan çiftçilere yakıt, yağ ve bazı diğer tarımsal girdiler üstündeki gümrük ve tüketim vergileri de iade edilmeye başlanmıştır.[16] Öte yandan, 1924 yılında tarım kredi kooperatiflerinin kuruluşunu teşvik edici hükümler getiren bir kanun çıkarılmıştır. Ancak uygulamada hemen olumlu sonuçlar alınamamıştır.[17] Yine 1927 yılında, orta ve yüksek düzeydeki tarım okullarının yeniden örgütlenmesine yolunda çalışmalara başlanmıştır.[18] Yapılan tüm bu uygulamalar sonucu tarım sektörü 1920'li yıllarda ortalama %12 büyüme hızı ile en çok gelişme gösteren sektör olmuştur.[19] Gerçekten iki kurak yıl dışında tarımda üretim üst düzeylerde olmuş, uzun savaş yılları sonucunda toprağına dönen çiftçi nihayet barış ortamında ürünüyle ilgilenebilmiştir. 1920'li yıllardaki gelişmenin tarım kesimindeki bu dinamizme bağlayan Korkut Boratav, bu dönemi geniş köylü kesimleri için bir "altın çağ" olarak nitelendirmiştir.[20]

Millî iktisat anlayışı doğrultusunda, millî bir burjuvazi yaratıp, bu sınıfın ekonomik büyümenin sürükleyicisi olmasını sağlamak için sanayi alanında çeşitli teşvik ve koruma politikalarını uygulamaya geçirmek gerekmiştir.

---

[14] **A.g.e.** , s. 439.
[15] Şahin, **a.g.e.** , s. 40.
[16] Tezel, **a.g.e.** , s. 417.
[17] **A.g.e.** , s. 410.
[18] **A.g.e.** , s. 413.
[19] Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 71.
[20] Boratav, **a.g.e.** , s. 56.

1920'li yıllarda devletin kendisi girişimcilik rolünü üstlenmemiş, özel sektörün bunu başarabileceğine inanmıştır. Sanayide öncelik ise ithal ikameci bir anlayışla, yurtdışından ithal edilen ancak ülke topraklarında da üretilebilecek ürünlere verilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda ilk girişimler şeker fabrikaları kurulmasına yönelik olmuştur. 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulması amacıyla bir kanun çıkarılarak, şeker fabrikası kuracak olan özel girişimciler için bir dizi ayrıcalıklar getirilmiş ve şeker ithalatı zorlaştırılmıştır.[21] Verilen bu ayrıcalıkların çoğu tüketim, arazi, kazanç gibi vergilerden muafiyetle bağlantılı olmuştur.[22] Sağlanan teşviklerden daha çok Halk Fırkası ve İş Bankası'nın önde gelen isimleri yararlanmış, bu kişilerin gayretiyle ilk fabrikalar 1926 yılında Alpullu ve Uşak'ta üretime geçmiştir. Bu fabrikalar daha sonra şekel ithalatında tekel pozisyonuna geçerek büyük kazançlar sağlamıştır.[23] Bu deneyimle belli bir özendirme sağlanmış olsa da devlete ve topluma olan maliyeti açısından, şeker fabrikaları girişimi kimi iktisatçılar tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir.[24]

Şeker fabrikaları konusundaki bu teşvik uygulamaları, 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile daha da genişletilmiştir. Bu kanun aslında 1913 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından çıkarılan teşvik kanununa çeşitli eklemeler getirmiştir. Eski teşviklere ek olarak, çeşitli vergi muafiyetleri, yatırım mallarının gümrüksüz ithali, bazı malların indirimli satışı, demiryolu taşımada indirim, kamu kuruluşlarının pahalı bile olsa kanundan yararlanan şirketlerden ürün satın alması zorunluluğu gibi yeni teşvikler bu kanunla birlikte uygulamaya konulmuştur.[25] Öte yandan yerli malı tüketilmesini özendirmek için çeşitli uygulamalar da bu dönemde yine uygulanmıştır. Sanayiyi destekleyici bu politikalar daha çok teşvik düzeyinde kalmış, gümrük açısından korumacı politikalar Lozan'dan kaynaklanan sınırlamalar nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Dolayısıyla millî iktisat anlayışının bir ayağı eksik kalmış ve sanayide özel sektör eliyle kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Yapılan teşvikler de özel sektörün sermaye ve tecrübe

[21] Şahin, **a.g.e.** , s. 36.
[22] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 90-91.
[23] Boratav, **a.g.e.** , s. 47-48.
[24] Yenal, **a.g.e.** , s. 68-70.
[25] Şahin, **a.g.e.** , s. 36-37.

eksikliği, altyapı yetersizliği gibi sebepler nedeniyle sınırlı bir sonuç doğurmuştur. Özel sektör için ticaret ve spekülasyon daha karlı ve cazip bir alan olmaya devam etmiştir.[26] Dolayısıyla tüm bu çabalara rağmen sanayi sektöründeki büyüme oranları genel büyümenin altında kalmış ve Osmanlı dönemine nazaran çok da büyük bir değişim söz konusu olmamıştır.[27] Bütün bu gelişmelerin de etkisiyle 1930'lı yıllarda devlet sanayi politikasını tekrar gözden geçirmiş ve yeni uygulamalara doğru yönelmiştir.

Hizmet sektöründeki en önemli gelişme ise demiryolları alanında yapılan çalışmalar olmuştur. 10. yıl marşında da ifadesini bulan "demir ağlarla ördük ana yurdu dört baştan" sözü o dönemi çok iyi bir şekilde yansıtmıştır. Şimendifer politikası diye de bilinen demiryolları konusu bir millî mesele olarak ele alınmış, hem iç güvenliğin sağlanması, hem de ekonominin gelişmesi için önemli bir araç olarak görülmüştür.[28] Önce 1924 yılında Anadolu-Bağdat demiryolunun Türkiye sınırları içinde kalan kısmı satın alınmış, daha sonra Samsun-Çarşamba, Ankara-Sivas, Kayseri-Ulukışla demiryollarının temeli atılmıştır. Cumhuriyetin ilk 8 yılı sonunda Osmanlı'dan kalan 4 bin kilometrelik demiryolu, 6 bin kilometreye çıkarılmıştır.[29] O dönemlerde yaklaşık 200 milyon lira olan bütçenin 30 milyonluk kısmının demiryollarına ayrılması, demiryolları politikasına verilen önemi gözler önüne sermiştir.[30] Demiryolu konusundaki millîleştirme politikalarını 1926 yılında deniz ulaşım ve ticaretinde kabotaj hakkının yabancı sermaye yasaklanması uygulaması takip etmiştir.[31] Böylece ulaşım alanında hem millî bir anlayışın egemenliği sağlanmış, hem de yerli firmaların bir sermaye birikimi sağlamasına katkıda bulunulmuştur.

Hizmet sektöründeki bir diğer başlık da bankacılık alanındaki faaliyetler olup, Osmanlı döneminde yabancı bankaların ekonomideki payı %80'lere yakınken, bu oran Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan yerli bankalarla giderek

[26] **A.g.e.** , s. 43.
[27] Boratav, **a.g.e.** , s. 52.
[28] Kuruç, **a.g.e.** , s. 22-23.
[29] Yenal, **a.g.e.** , s. 63.
[30] Kuruç, **a.g.e.** , s. 23-24.
[31] Boratav, **a.g.e.** , s. 47.

düşüşe geçmiştir.[32] Bankacılık alanındaki en önemli gelişme 1924 yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğiyle, özel hukuk alanında bir anonim şirket olarak kurulan İş Bankası'nın açılması olmuştur. Bu bankanın kurucuları arasında çok sayıda milletvekili, yüksek dereceli bürokrat bulunmuştur.[33] İş Bankası dönem boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde çok aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede bir baskı grubu haline gelmiştir.[34] Banka, dönemin zengin yetiştirme anlayışında da önemli bir rol oynamış, çeşitli kişilerin nüfuzlarını artırmasını sağlamıştır. Bu uygulamalar dönemin ünlü yazarları olan Falih Rıfkı, Yakup Kadri ve Şevket Süreyya tarafından devlete sırtını dayayıp çıkar elde etme anlamına gelen, aferizm salgını olarak nitelendirilip, eleştirilmiştir.

Dönemin bir diğer önemli bankası da 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası olmuştur. Bu banka özel sanayi işletmelerine orta ve uzun vadeli kredi ile teknik, mali, ekonomik konularda bilgi yardımı sağlamaya çalışmıştır.[35] Bu banka Osmanlı'dan devralınan devlete ait bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar işletecek ve özel sektör tarafından yeni kurulacak sanayi ve madencilik kuruluşlarına da kredi açmayı hedeflemiştir.[36] Ancak bu banka tüm kaynaklarını, devraldığı kuruluşların finansmanında kullandığı için yeni krediler açmada yetersiz kalmış ve başarısız bulunarak 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisine devredilmiştir. Bu bankanın sadece geçici bir süre ile sanayi kuruluşlarını özel sektöre devretmeden işletmesi ve yeni sanayi kurmasının bankadan istenmemesi, 1920'li yıllardaki özel sektör öncelikli sanayileşme politikaları ile uyumlu olmuştur.[37] Bu dönemde ayrıca Osmanlı döneminde kurulan Ziraat Bankası yeniden örgütlendirilmiş, bankanın sermayesine bütçeden yapılan aktarmalarla, banka iflas etmekten kurtarılmış ve tarımı destekleyici krediler açması sağlanmıştır.[38] Dönemin bir diğer devlet bankası da 1928 yılında

[32] Tezel, **a.g.e.** , s. 125.
[33] **A.g.e.** , s. 230.
[34] Boratav, **a.g.e.** , s. 41.
[35] Tezel, **a.g.e.** , s. 231.
[36] Şahin, **a.g.e.** , s. 35.
[37] Kuruç, **a.g.e.** , s. 144.
[38] Tezel, **a.g.e.** , s. 408.

kurulup daha sonra Emlak Kredi Bankası adını alacak olan Emlak ve Eytap Bankası olup, bu banka esas olarak yeni kurulmakta olan Ankara kentinin oluşturulma aşamasında yapılacak özel konutlara kredi desteği verme işlevini görmüştür.[39]

Dönemin dış ticaret anlayışını etkileyen temel gelişme Lozan Anlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile beş yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarının sınırlandırılması olmuştur. Bu sözleşme ile bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasakları kaldırılmış ve yenilerinin koyulması engellenmiş, gümrük tarifeleri ise beş yıl süre ile değiştirilemeyecek hale getirilmiştir.[40] Bu kısıtlamalar nedeniyle 1929 yılına kadar dış ticaret anlamında serbest bir politika izlenmiş, büyük ithalat rakamları oluşmuş ve bu nedenle sürekli dış açıklar verilmiştir. Bu dönemde yakalanan dış ticaret hacmi, ancak 50 yıl sonra aşılabilmiştir.[41] Dış ticarette de en çok payı İtalya almıştır. Çünkü Türkiye'den ayrılan bazı Rum tüccarlar İtalya'nın Trieste şehrine yerleşmiş ve eskiden Türkiye'den başka ülkelere yaptıkları ticareti, bu sefer Trieste üzerinden yapmaya başlamıştırlar.[42] Ticaretin bu kadar serbest olması ve ithalatın karlılık sağlaması, özel girişimi sanayiciliğe yönlendirmede de olumsuz etkide bulunmuştur. Öte yandan 1929 yılında gümrük tarifelerinin değişeceğini bilen tüccarların ithalatı iki katına çıkararak, stoklarını artırmaları dış ticaret açığını daha da artırıp, ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.[43] Tüm bu gelişmeler Cumhuriyet yönetimine özel sektörün ne kadar millî bir ruh içinde olduğunu sorgulatmış ve yeni dönemde değişik bir kalkınma modelini tercih etmesine yol açmıştır.

Dönemin bir başka önemli politik sorunu da yabancı sermayeye karşı izlenilen tutum oluşturmuştur. Türkiye İktisat Kongresinde hakim olan kanunlara uymak şartıyla yabancı sermayeyi teşvik etme anlayışı uygulamada da kendisini göstermiştir. Yani bazı kesimlerce söylenen yabancı sermaye karşıtı bir tutum söz konusu olmamıştır. Yerli sermaye ile yabancı

[39] **A.g.e.** , s. 231.
[40] Boratav, **a.g.e.** , s. 44.
[41] **A.g.e.** , s. 50.
[42] Tezel, **a.g.e.** , s. 166.
[43] Şahin, **a.g.e.** , s. 45.

sermayenin ortaklık şeklinde kurduğu anonim şirketler 1920'li yıllarda sıkça görülmüştür. Bu şirketlerin çoğu yine İş Bankası'nın önde gelen kişilerin yönetimde olduğu şirketler olmuştur.[44] Yapılan bir araştırmada 1930'a kadar kurulan anonim şirketlerin toplam ödenmiş sermayesinin %43'ünün yabancılara ait olması, o dönemki anlayışı iyi bir şekilde yansıtmıştır.[45] Ayrıca gerçekleştirilememiş olsa bile Chester projesi ile yabancı bir şirkete verilmek istenen ayrıcalıklar da yine bu açıdan değer taşımıştır.[46] Uygulamada da İstanbul tramvay, su, elektrik, telefon şirketlerinin yabancılarca işletilmesi ve yeni yapılacak demiryollarının bir kısmının İsveç ve Alman şirketlerince üstlenilmesi yine yabancı sermayeye karşı olan hükümetin yaklaşımını göstermiştir.[47]

Cumhuriyet yönetiminin maliye alanındaki yaklaşımı ise denk bütçe, sağlam para anlayışı olmuştur. Cumhuriyet yönetimi bütçeyi kontrol altına almayı ve açık vermemeyi hedeflemiştir. Savaş yıllarında açık bütçelerle yaşanmış olan yüksek enflasyonlarla bir daha karşılaşılmamak için mali politika sıkı tutulmuştur.[48] Ancak denk bütçe hedefine cumhuriyetin ilk yıllarında hemen ulaşılamamıştır. Bunda vergi gelirlerinin büyük bir bölümünü kapsayan aşarın kaldırılması büyük bir etken oluşturmuştur. Daha sonra çeşitli tekel gelirleri ve millîleştirme uygulamaları ile gelirler düzene sokulmuş ve 1926 yılından sonra bütçe denkliği sağlanmış, hatta Büyük Buhran'a kadar bütçe fazlası verilmiştir.[49] Bu yıllarda açık olsa bile dış borçlanmaya gidilmemiştir, çünkü Osmanlı döneminde yaşanan acı tecrübeler henüz tazedir. Öte yandan Lozan anlaşması ile yükümlülük altına girilen Osmanlı borçları da Cumhuriyet yönetimini sıkıştırmıştır. İlk borç taksiti 1928 yılında, Paris Anlaşmasından sonra ödenmiş olup, bütçeye önemli bir yük getirmiştir. İlerleyen yıllarda diğer taksitlerin ödemesinde sıkıntı olunca da bu borçlar tekrar bir düzenlemeye sokulmuştur.[50]

---

[44] Tezel, **a.g.e.** , s. 197.
[45] Boratav, **a.g.e.** , s. 42.
[46] Tezel, **a.g.e.** , s. 194.
[47] Yenal, **a.g.e.** , s. 67.
[48] Kuruç, **a.g.e.** , s. 29-30.
[49] Şahin, **a.g.e.** , s. 30.
[50] **A.g.e.** , s. 34.

1920'lerde uygulanan bir başka yaklaşım da para basmaktan kaçınılarak para arzının sabit tutulması olmuştur. Bu tutumda da yine Dünya Savaşı sırasındaki enflasyonun kötü etkilerinden kaçınılmak istenmesi etkili olmuştur. Para değerinde bu dönemde bir düşme olsa da enflasyonist bir baskı yaşanmamıştır.[51] Yahya Sezai Tezel, para arzına gidilmeme politikasını, Türk lirasını geçmişin aksine altın ve yabancı paralar karşısındaki değerini bir ulusal namus gibi koruma anlayışına ve biraz da iktisadi kültürdeki eksik bilgiye bağlamıştır. Çünkü Tezel, piyasadaki mübadele hacmi genişleyip, gerçek gelir ve büyüme artarken, para arzını artırmada bir sakınca olmadığını ileri sürmüştür.[52]

Genel olarak 1920'ler ekonomide liberal dönem olarak tanımlanmaktadır. Kuşkusuz 1930'ların devletçi uygulamalarıyla karşılaştırılırsa, 1920'ler görece liberal olarak konumlanmaktadır. Ama bu tam anlamıyla bir liberalizm olmayıp, bu dönemin "özel sektör ağırlıklı karma ekonomi" diye adlandırılması daha uygun olacaktır. Çünkü, bu dönemde millî iktisadın izleri halen sürmekte olup, ekonomiye bu yönde devlet müdahalesi yapılmaktadır. Halbuki liberal anlayışta millî-yabancı diye bir ayrım gözetilmemektedir.[53] Yine Yahya Sezai Tezel'in belirttiği gibi 1920'leri 1930'lardan ayıran, 1920'lerde karışmacılığın yokluğu ya da azlığı değil, sanayide gelişmeyi gerçekleştirecek toplumsal öğe olarak özel girişime 1920'lerde ağırlık verilirken, bu durumun 1930'larda değişmiş olmasıdır.[54]

Devlet genel olarak özel sektörden kalkınmanın sağlanması yönünde bir atılım beklemiş, bunu gerçekleştirmek için çeşitli teşvikler ve ayrıcalıklar sağlamıştır, ama çeşitli alanlarda da örneğin demiryolları ve tütün konusunda kendi tekelini de kurmuştur. Yine 1927 yılında Başbakanlığa bağlı olarak bir danışma kurulu niteliğinde kurulan Ali İktisat Meclisi'nin hazırladığı planlama programı devletin tamamen ipleri bırakmadığını göstermiştir.[55] Dolayısıyla bir karma ekonomik yapıdan söz etmek daha mantıklı olup, bu

---

[51] **A.g.e.** , s. 47-48.
[52] Tezel, **a.g.e.** , s. 124.
[53] Kuruç, **a.g.e.** , s. 50.
[54] Tezel, **a.g.e.** , s. 228.
[55] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 163-180.

karma yapıda 1920'lerde özel sektör ön plandayken, 1930'larda devletin rolü daha da artmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara hükümeti uzun yıllardan beri süren savaştan sonra barışa kavuşan toplumu ekonomik anlamda da bir refaha kavuşturmayı hedeflemiş, siyasi başarıları ekonomik zaferlerle taçlandırılmak istemiştir. İzlenen halkçı politikanın etkisiyle devleti ve belirli kesimleri kurtarmaktan ziyade, insan yaşamının maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmeye ve bu iyileşmeden toplumun daha geniş bölümlerinin yararlanmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde bu hedefler açısından çok büyük gelişmeler kaydedilemese de %10'a yakın büyüme rakamlarına ulaşılabilmiş[56] ve 1930'lardan itibaren başlayacak esas gelişmenin kurumsal altyapısı hazırlanmıştır.

II. Devletçilik Dönemi

1930'lı yıllar nasıl siyasal anlamda tek parti iktidarının tam anlamıyla yerleşmesi bakımından bir dönüm noktasını teşkil etmişse, ekonomik alanda da temel politika değişikliği yaşanması açısından da bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu değişiklik görece liberal politikaların terk edilip devletçi ekonomi modelin uygulamaya konulması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu değişimin altında yatan temel sebep de, ekonominin 1929 Dünya Krizi'nden olumsuz şekilde etkilenmesi ve özel sektörden beklenen sanayi hamlesinin yeterince atılamaması olmuştur. 1929 yılına Türk ekonomisi umutla girmiş, ancak beklentilerin tersi gelişmeler olmuştur. Lozan Antlaşması'ndan doğan 5 yıllık gümrük kısıtlamalarının kalkmasıyla, gümrük bağımsızlığı elde edilince dış ticaret dengelerinin düzeleceği düşünülse de sonuç beklenildiği gibi olmamıştır.[57] Hem ithalata konacak yüksek gümrük vergisinden çekinen tüccarlar, aşırı ithalat yaparak stok biriktirmiş,[58] hem de dünyada yaşanan kriz nedeniyle ihraç ürünlerine olan talep azalmıştır. Dış ticaret dengesini

[56] Yenal, **a.g.e.** , s. 71.
[57] Kuruç, **a.g.e.** , s. 34.
[58] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 62.

bozan bu gelişmelerin yanı sıra, bir de Lozan'dan doğan dış borç ödeme takviminin gelmesi ekonomi yönetimini zor durumda bırakmıştır.[59]

1929 yılında ABD'de başlayıp tüm dünyayı etkisine altına alan büyük ekonomik kriz, toplam arz fazlalılığı karşısında talebin yetersiz kalması ve fiyatların hızlı şekilde düşmesi şeklinde kendisini göstermiştir.[60] Sanayi maddelerinden daha çok hammadde fiyatları üzerinde etkisini gösteren bu kriz, hammadde ihracatçısı konumunda olan Türkiye'yi de özellikle tarımsal ürünler bakımından etkilemiştir. Çiftçilerin geçim kaynağı olan ürünlerin fiyatlarında gerçekleşen büyük düşüşler, çiftçilerin yaşam standartlarını olumsuz etkilemiştir.[61] Krizden sadece çiftçiler değil, kentli kesimde olumsuz etkilenmiştir. İthal mallarında yaşanan kıtlık, gümrük gelirlerinde yaşanan düşüş, liranın değer kaybetmesi ve fırsatçılık nedeniyle bazı ürünlerin fiyatının artması kentte yaşayan vatandaşların da tepkisini artırmıştır.[62] Tüm bu tepkilerin etkileri, SCF'nin özellikle İzmir ve Samsun gibi çiftçi ve şehirli kesimlerin bir arada yaşadığı, dış ticaretin de kent ekonomisinde önemli bir rol oynadığı yerlerde gördüğü destekte belirginleşmiştir.[63]

Ekonomi yönetimi karşılaşılan kriz karşısında çeşitli adımlar atmıştır. Türk lirasının değeri düştüğü için Merkez Bankası kurulma işlemleri hızlandırılmış ve 1930 yılında kurulan banka ile kambiyo rejimi kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.[64] Ayrıca tasarruf ve yerli malları haftası uygulamaları başlatılmış, sanayi ve ziraat kongreleri düzenlenerek krize çözüm arayışları içerisine girilmiştir.[65] Tüm bu gelişmeler, ekonomide temel politika değişikliğini de gündeme getirmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in, SCF'nin kapatılmasının ardından çıktığı yurt gezisinde de gözlemlediği üzere, ekonomik gelişme ve kalkınmanın ancak devletçi bir ekonomi politikası ile gerçekleştirilebileceği iyice ortaya çıkmıştır.[66] Ekonomik gelişmenin temel unsuru olarak görülen sanayileşmenin de 1920'li yıllarda izlenen liberal ve

[59] Yenal, **a.g.e.** , s. 76.
[60] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 54.
[61] Boratav, **a.g.e.** , s. 63-67.
[62] Yenal, **a.g.e.** , s. 78.
[63] Boratav, **a.g.e.** , s. 67.
[64] Kuruç, **a.g.e.** , s. 35-36.
[65] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 64.
[66] Başar, **a.g.e.** , s. 53.

özel sektörü teşvik eden uygulamalarla da başarılamayacağı anlaşılmıştır.[67] Öte yandan özel sektörün beklenen atılımı yapamamasının yanı sıra, hızlı kalkınma ve gelişmiş ülkelerle arayı bir önce kapamak isteği de devletçi politikalara geçiş sürecini hızlandırmıştır.[68] Bu geçişle birlikte artık, özel sektörün yapamadığını devlet yapsın anlayışı yerine, ülke için yararlı ve gerekli olanın devlet tarafından yapılması görüşü benimsenmeye başlamıştır.[69]

Devletçilik politikalarını ilk uygulamaya koyan dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey olmuştur. Mustafa Şeref Bey ilk iş olarak 1926'da kurulan, ancak bekleneni veremeyen Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine iki yeni kurum kurulmasını örgütlemiştir. 1932 yılında kurulan bu kurumlardan ilki, devlet tarafından kurulacak sanayi kuruluşlarını yönetecek Sanayi Ofisi, ikincisi ise bu kuruluşları finanse edecek Sanayi Kredi Bankası olmuştur. Ayrıca, özel sektöre verilen bazı imtiyazlar ortadan kaldırılmış, ithalata da kontenjan uygulaması getirilmiştir.[70] Bu uygulamalar bazı özel sermaye çevrelerini rahatsız etmiştir. Hem çeşitli imtiyazların ortadan kaldırılması, hem de kurulan iki yeni kurumla devleti sanayi sektörünün hakimi haline getirmesi bu rahatsızlıkların temel sebepleri olarak gösterilmiştir. İş Bankası'nın kurmak istediği bir kağıt fabrikası girişimi Mustafa Şeref Bey tarafından engellenince de, Mustafa Kemal olaya tepki gösterip, Mustafa Şeref Bey'i görevden alıp, yerine İş Bankası yöneticilerinden Celal Bey'i İktisat Vekili olarak atamıştır.[71] Celal Bey'in vekil olmasıyla özel sektörü teşvik edici uygulamalar tekrar genişletilmiş, kontenjan usulleri de takas ve kliring uygulamaları şekline çevrilmiştir. Öte yandan Mustafa Şeref Bey'in kurduğu iki kurum yerine 1933 yılında Sümerbank kurulmuş ve bu kurum sanayileşmenin öncüsü olmuştur.[72] Celal Bey'in göreve gelmesiyle devletçilik anlamında aslında bir yumuşama olmamış, sadece Mustafa Şeref Bey Dönemi'nde uygulanan devletçiliğin özel sektörü rahatsız eden sivri yönleri

[67] Boratav, **a.g.e.** , s. 61-62.
[68] Şahin, **a.g.e.** , s. 53-54.
[69] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 65.
[70] Yenal, **a.g.e.** , s. 84.
[71] Tezel, **a.g.e.** , s. 292.
[72] Yenal, **a.g.e.** , s. 85.

törpülenmiş olmuştur.[73] Ayrıca, uygulanan devletçilikte kamu ve özel sektörün birlikte ortak hareket etmesi ve özel sektörün de çeşitli paylar elde etmesi sağlanmış, bu da liberalizmin o dönemde ne getireceği belli olmayan riskli ortamına göre devletçilik politikalarının, özel sektörün daha işine gelmesini sağlamıştır.[74]

Celal Bey'in İktisat Vekili olmasının ardından 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuştur. Sovyet planlarından sonra dünyadaki ilk planlardan biri olan bu plan,[75]makro içerikli olmayıp daha çok uygulanacak alanları belirleyen sektörel bir içeriğe sahip olmuştur.[76] Bu planla dünya ekonomisindeki tarımcı ülke rolünden çıkmak amaçlanmış, bu nedenle hammaddesi ülke içinde olan ama o döneme kadar ithal edilen temel ihtiyaç maddelerine öncelik verilmiştir. Bu özelliği ile ithal ikameci bir anlayışı yansıtan planda ayrıca, kurulacak fabrikaların ticari esasla kar etmeleri ve kendi yatırımlarını finanse etmeleri amaçlanmıştır. Öte yandan, yerli hammaddeyi işleyerek iç pazar talebini karşılamak istendiği için de fabrikaların kurulacağı yerler de bu ihtiyaç göz önüne alınarak seçilmiştir. Planda dokuma, maden, kâğıt ve selüloz, toprak ve seramik, kimya sanayi olmak üzere toplam beş ana sanayide toplam 23 fabrikanın kurulması hedeflenmiş, bu fabrikaların çoğu hedeflenen süreler içerisinde kurulmuş, zamanında kurulamayan 4 fabrika ise ilerleyen süreçte kurulmuştur.[77]

İlk planın hemen ardından 1935 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için çalışmalar başlatılmıştır. Bu plan, hem ilk plana göre daha kapsamlı bir araştırmaya dayanmış, hem de tüketim mallarına dayalı ithal ikamesi yerine, ihraç edilebilecek ürünleri de içeren bir şekilde tasarlanmıştır.[78] Sanayileşmeyle birlikte iktisadi bağımsızlığın da pekiştirileceği hususunun önemine vurgu yapılan bu planda, bu doğrultuda daha büyük sanayiye yönelik yatırımlara da yer verilmiştir.[79] Ancak büyük potansiyel vaat eden bu

[73] Boratav, **a.g.e.** , s. 68.
[74] Kuruç, **a.g.e.** , s. 63, 71, 107-108.
[75] Boratav, **a.g.e.** , s. 70.
[76] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 80.
[77] Şahin, **a.g.e.** , s. 58-61.
[78] Tezel, **a.g.e.** , s. 305.
[79] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 83.

plan, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından dolayı uygulanamamıştır.[80] İkinci plana hazırlık aşamasında ayrıca Sümerbank'ın maden alanındaki bir versiyonu olarak Etibank da kurularak enerji ve maden alanındaki yatırımların finansmanının sağlanması amaçlanmıştır. Genel olarak dönem boyunca sanayi alanında yapılan tüm bu çalışmalar olumlu sonuçlar doğurmuştur. Temel ürünlerde dışa bağımlılık ortadan kalkmış, bunun yararları da İkinci Dünya Savaşı'nda görülmüştür.[81] Öte yandan, dönem boyunca sanayi alanında yakalanan yıllık %10'luk büyüme rakamları, cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarını oluşturmuştur.[82]

Sanayi alanındaki bu gelişmeye rağmen, tarım ikincil planda kalmış ve arzu edilen gelişmeyi gösterememiştir. Devlet tarafından yapılan yatırımların sadece %10'u tarıma ayrılmış ve tarım bir anlamda ihmal edilmiştir. Tarım alanında uygulanan politikalar, sanayi gibi pek planlı olmamış, daha çok ortaya çıkan sorunları çözmeye yönelik olmuştur. Bu anlamdaki en önemli müdahale, krizden sonra büyük zarar gören buğday fiyatlarını desteklemek amacıyla 1932 yılında devlet tarafından destekleme alımları yapılması olmuştur.[83] Dönem içerisinde ayrıca 1937 yılında Ziraat Bankası'nın kanunu değiştirilerek, kurum yeniden organize edilmiş ve küçük üretici konumundaki köylünün kredilerle daha çok desteklenmesi amaçlanmıştır. Öte yandan, ülkede topraksız çiftçi bırakmama amacıyla gerçekleştirilmek istenen toprak reformu yasası 1937 yılında kabul edilse de, hem İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, hem de rejimin büyük toprak sahipleri ile ilişkilerinden ötürü uygulamaya konulamamıştır.[84]

Dönemin dış ticaret ilişkilerinde ise, dünyadaki genel eğilime uygun olarak serbest ticaretten ikili anlaşmalara, takas ve kliring yöntemlerinin uygulanmasına yönelik bir değişim göze çarpmıştır. Dış ticarette ithalat-ihracat dengeleri de bu çerçevede ayarlanmış ve dış ticarette fazla verilmesine özen gösterilmiştir.[85] Mali açıdan ise 1920'lerden beri devam eden sıkı ve

[80] Şahin, **a.g.e.** , s. 62.
[81] Yenal, **a.g.e.** , s. 87-89.
[82] Boratav, **a.g.e.** , s. 70-71.
[83] Şahin, **a.g.e.** , s. 66-67.
[84] Tezel, **a.g.e.** , s. 381-382, 422-423.
[85] Şahin, **a.g.e.** , s. 70-71.

sağlam para, denk bütçe politikaları devam ettirilmiştir. Merkez Bankası'nın kurulmasıyla liranın değeri korunmaya çalışılmış ve fazla para basılmamıştır.[86] Yabancı sermaye konusunda ise daha çok öz kaynaklara başvuru yöntemi tercih edilmiştir. Yabancı sermaye ülkeye davet edilmiş, ancak taviz verilmemiştir. Nitekim, bu anlayış doğrultusunda atılan sanayileşme adımlarının çoğu yerli kaynaklar tarafından finanse edilse de, Birinci Sanayi Planı için Sovyet Rusya'dan, Karabük Demir-Çelik Fabrikası için de İngiltere'den kredi alınarak yatırımlar gerçekleştirilmiştir.[87]

1930'lı yıllarda devletçi ekonomi model doğrultusunda gerçekleştirilen tüm bu uygulamalarla birlikte, Türkiye bu dönemde, 1950'lerde ortaya çıkacak olan "kalkınma iktisadı" anlayışının erken örneklerinden birini sergilemiştir. Devlet öncülüğünde planlı sanayileşmeye dayanan bu uygulama, geri kalmış ülkeler açısından da aynı zamanda bir ilki teşkil etmiştir.[88] Uygulanan devletçi politikalar sayesinde 1929 Büyük Buhranının etkileri ortadan kaldırılmış, dış ticaret açıkları kapatılmıştır.[89] Millî gelir artmış ve arzu edilen sermaye birikimi sağlanmıştır.[90] Gayri safi millî hasıla yıllık ortalama %7 civarında artarken, kişi başına gelirde de aynı dönemde nüfus artışına rağmen bir sıçrama kaydedilmiştir.[91]

Teorik anlamda ise dönemin devletçilik anlayışı, doktriner bir tarzda ele alınmamış, pragmatik bir şekilde dönemin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiştir.[92] Devletçilik kimi zaman devlet işletmeciliği, kimi zaman yatırımcılık, kimi zaman da denetimcilik yönlerinden uygulamaya konulmuştur.[93]Aslında devletçilik bir anlamda 1920'lerde uygulanan millî iktisat politikalarının içeriğinde devletin ön plana çıkarılarak uygulamaya devam edilmesi anlayışını yansıtmıştır.[94] 1920'lerde uygulanan özel sektöre yönelik korumacı politikalar, 1930'larda devletçi bir içerikle

---

[86] **A.g.e.** , s. 73-75.
[87] Tezel, **a.g.e.** , s. 213.
[88] Tokgöz, **a.g.e.** , s. 66, 79.
[89] Boratav, **a.g.e.** , s. 72.
[90] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 84-85.
[91] Şahin, **a.g.e.** , s. 65-66.
[92] **A.g.e.** , s. 56.
[93] Cemil Koçak, *"Siyasal Tarih (1923-1950)"*, **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1990** (Yayın Yönetmeni Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 109.
[94] Kuruç, **a.g.e.** , s. 52.

sistematikleştirilmiştir.[95] Devletçiliğin katı şekilde planlanmaması ve özel sektörün de işin içine dahil ederek, bir bakıma onu da tamamlayarak uygulanması bu doğrultuda tercih edilen bir eğilim olmuştur.[96] Özellikle İş Bankası grubunun devletin ekonomi alanındaki otoriterliğini kendi lehine olduğu için de benimsemesi bu durumun göstergelerinden biri olmuştur.[97] Ancak tüm bu uygulamalar, basit bir devlet kapitalizmi düzeyinde de kalmamıştır. Özellikle 1938'de çıkarılan İktisadi Devlet Teşekkülleri yasasından sonra devlet işletmeleri işleyen, biriktiren ve biriktirdiğini değerlendiren bir yapı halini almıştır. Bu kuruluşlar, sadece sanayi kurmaya yönelik değil, aynı zamanda satın alma gücü düşük olan kitlelere mal ve hizmet sağlama işlevini de yürütmeye başlamıştır. Bu nedenle devletçilik politikaları, piyasa odaklı bir devlet kapitalizmini aşan toplumcu yönü de olan bir içerikle uygulanmaya devam etmiştir.[98]

Sonuç

Atatürk dönemi ekonomi politikaları iki farklı alt dönemde sınıflandırılabilse de, temel olarak bu dönemdeki amaç ulusal bir ekonomi inşa ederek, uzun yıllar süren ekonomik gerilemenin ortadan kaldırılıp, tam bağımsızlığın pekiştirilmesi olmuştur. Ekonomik kalkınma için sanayileşmenin öneminin bilincinde olan yeni Cumhuriyet dönemi, bu doğrultuda ilk olarak özel sektör ağırlıklı bir sanayileşmeyi denemiş, bundan beklenen sonuç alınamayınca ise devlet ağırlıklı bir sanayileşme politikası benimsenmeye başlamıştır. İlk olarak İttihat ve Terakki döneminin özel sektörü geliştirici millî iktisat anlayışının devam ettirilmesi bir yandan bir sürekliliği gösterirken, diğer yandan da bu uygulamalardan tam istenen verimin alınamaması nedeniyle daha sonra vazgeçilecek olması Kemalist yönetimin ekonomi anlamında çok da katı bir yapıda değil, aksine pragmatik ve esnek bir anlayış içerisinde olduğunu da ortaya koymuştur. Nitekim daha sonra uygulamaya konulan devletçilik ilkesinin kendisi de çok katı bir şekilde

[95] Boratav, **a.g.e.**, s. 60.
[96] Tezel, **a.g.e.**, s. 246.
[97] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 94.
[98] Kuruç, **a.g.e.**, s. 153-154.

tanımlanmamış ve bu ilke Kemalizm'in en tartışılan ilkesi olarak kalıp, uzun yıllar farklı kesimlerce farklı şekillerde yorumlanabilmiştir.

Kaynaklar

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

Karabekir, Kazım, **İktisat Esaslarımız-Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi** (Yayına Hazırlayanlar Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp), Emre Yayınları, İstanbul 2001.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.

Koçak, Cemil, *"Siyasal Tarih (1923-1950)"*, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1990** (Yayın Yönetmeni Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu)**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2012.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, İmaj Yayınevi, Ankara 2004.

Varlı, Arzu, Kocatürk, Murat, *"II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi"*, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt IX, Sayı 20-21, 2010 Bahar-Güz, s. 127-142.

Yenal, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.